

Aristotel, *Nikomahova etika*

(Knjiga VI, str. 117 - 134)

-preuzeto iz izdanja Izdavačke knjižarnice Zorana Stojanovića,
Sremski Karlovci-Noví Sad-

KNJIGA VI

Tako smo, eto, utvrdili sve što se tiče pravednosti i ostalih moralnih odlika. I - 1. Mi smo u prethodnim izlaganjima¹ rekli da čovek treba uvek da se drži sredine i da izbegava obe krajnosti - kako suviše tako i premalo, a daje sredina ona što propisuje zdrav razum; sada nam ostaje da to bliže odredimo. U svim oblicima moralne upravljenosti o kojima je do sada bilo govora, kao i u ostalim [o kojima nismo govorili], postoji izvestan cilj, s obzirom na koji razuman čovek² napreže ili opušta svoje snage. Postoji takode izvesna [pojmovna] granica za svaki slučaj prave sredine, koja se, po našim recima, nalazi između suviše i premalo i koja je izraz zdravog razuma. - 2. Međutim, iako je formulacija ovog stava tačna, ona ipak nije dovoljno jasna. Jer i u drugim oblastima ljudske delatnosti, za koje postoje naučna pravila, važi isto tako istina da u primeni i trošenju snaga ne treba činiti ni suviše ni premalo, već da treba održavati pravu mení, kao što odgovara zdravom razumu. Ali onaj ko bi se držao jedino toga pravila ne bi mnogo odmakao u znanju; bio bi u istom položaju kao neko ko bi na pitanje šta bi njegovom telu moralo da čini dobro dobio odgovor: sve što propisuje lekarska veština i onaj ko je poseduje. - 3. Zato i ovde gde je reč o duhovnim sposobnostima sve što se kaže treba da bude ne samo tačno nego se mora tačno definisati i staje zdrav razum i šta obuhvata ovaj pojam.

-4. Kada smo govorili o duševnim odlikama³, mi smo razlikovali dve klase istih: moralne i intelektualne. Prve smo već proučili, a sada ćemo govoriti o onim drugim, samo ćemo prethodno načiniti nekoliko [opštih] primedaba o duši...⁴

-5. Mi smo ranije primetili⁵ da u duši postoje dve oblasti: racionalna [koja poseduje razum] i iracionalna [koja ne poseduje razum]. Sada moramo na sličan način da raščlanimo i racionalni deo. Treba shvatiti da se racionalni deo sastoji iz dva dela: jedan kojim opažamo [pojave i stvari], čiji principi ne mogu da budu drukčiji nego što su, i drugi, čijim posredstvom shvatamo ono što može da bude i drukčije. Jer kada su izvesne stvari međusobno generički različite, onda moraju i generički različiti delovi duše biti od prirode adaptirani za svaku od njih, jer ovi delovi duše saznavaju te predmete na osnovu svoje unutrašnje sličnosti i prilagođenosti objektima čiji su percipijenti. -- 6. Nazovimo jedan od ta dva dela duše *moć saznanja*, a drugi *moć rasuđivanja* jer odlučivati i rasuđivati [procenjivati] je jedno isto. Niko, međutim ne odlučuje o onome što ne može da bude drukčije. Moć rasuđivanja je stoga sastavni deo onog dela duše koji poseduje razum. - 7. Naš je zadatak sada da utvrdimo koja je najbolja osobina svakog od ova dva

¹ Knj. II, gl. VI

² Posredstvom moći svog razuma

³ Knj. I, gl. XIII; knj. II, gl. I

⁴ Lakuna u tekstu

⁵ Knj. I, gl. XIII

dela duše, i to će onda biti i vrlina dotičnog dela; vrlina se, pak, manifestuje u funkciji svojstvenoj dotičnom delu.

II - 1. Postoje tri faktora u duši od kojih zavisi akcija i saznanje istine: čulno opažanje, mišljenje i volja [htenje] - 2. Od ova tri činioca, čulno opažanje nije princip nijedne [moralne] delatnosti. To se vidi već i po tome što životinje imaju čulno opažanje, ali ne učestvuju u [moralnom] delanju. Ono stoje kod moći mišljenja potvrda i poricanje [afirmacija i negacija], to je u htenju težnja i izbegavanje [to jest, to je odnos intelekta i volje]. Prema tome, postoje moralna vrlina sposobnost moralnog opredeljenja, a moralno opredeljenje, tj. volja [htenje], zasnovano na odlučivanju [rasuđivanju], rasuđivanje mora biti istinito a htenje pravilno da bi dali dobar moralni izbor, a ono što razum potvrdi volja treba da sledi. - 3. Ova moć mišljenja i ova [njome otkrivena] istina su, dakle, praktične prirode. Ono što se u čisto teorijskom [spekulativnom] mišljenju, koje nema za cilj ni rad ni stvaranje, dobije kao dobro ili rđavo, to su istinito i lažno. Jer to je funkcija svakog mišljenja [kao intelektualne moći], dok je funkcija mišljenja zasnovanog na praktičnom cilju - istina koja se poklapa s moralno ispravnim htenjem. - 4. Polazna tačka [princip] akcija je odluka; od nje počinje pokret - ali ne zbog nje [to jest, ona nije finalni uzrok]. Polazna tačka [princip] odluke je, pak, htenje i razlog zbog kojeg se nešto hoće. Stoga ne postoji odluka bez razuma i razumnog rasuđivanja i nezavisna od moralnog stava. Ne postoji ni dobro ni rđavo delanje nezavisno od razuma i karaktera. - 5. Samom operacijom mišljenja ne stavlja se, međutim, ništa u pokret, nego tek praktično mišljenje vođeno nekim ciljem ima tu moć. Takvo mišljenje je princip stvaranja. Svako ko nešto stvara čini to s nekim daljim ciljem pred očima; a ono stoje načinjeno [ili što treba da se načini] nije taj cilj samo po sebi nego uvek u odnosu na nešto ili nekoga. Kod rada, naprotiv, ono što se radi [ili što treba da se radi] već samo po sebi je cilj, jer raditi dobro već predstavlja cilj, i težnja kod rada upravljena je na to. Otuda odlučivanje mora da bude ili mišljenje usmereno htenjem ili htenje usmereno mišljenjem, a taj princip [kao konkretno jedinstvo razuma i volje] - jeste čovek.

-6. Predmet odluke ne može nikada biti nešto što je već prošlo [odnosno što se već dogodilo]; niko se, na primer, ne odlučuje daje razorio Troju: ne odlučuje se o onome što se dogodilo nego o onome što treba i što može da se dogodi, jer ono što je bilo ne može da nije bilo.⁶ Otuda i Agaton s pravom kaže:

»Jer samo to ni bogu nije dato čak:

Da učini da nije bilo što bilo je.«

Saznanje istine je, dakle, funkcija oba ova dela razuma. Sposobnosti na osnovu kojih prvenstveno svaki od ova dva dela dolazi do istine istovremeno su i vrline tih delova razuma.

III - 1. O tim sposobnostima ćemo sada ponovo govoriti. Neka tih sposobnosti na osnovu kojih duša afirmacijom ili negacijom dolazi do istine ima pet: umetnost, znanje, praktična mudrost, pravo naučno znanje, spekulativno mišljenje; pretpostavljanje i verovanje isključujem jer mogu da dovedu u zabludu.

-2. Šta znači znanje, ako se strogo treba držati pojma a ne ići za analogijama, biće jasno iz sledećeg. Svi smo mi ubedeni da ono što znamo može da bude samo tako [kako ga mi znamo] i nikako drukčije, jer o onome što može i drukčije da bude ne može se utvrditi da li jeste ili nije tako ako više nije izloženo našem neposrednom posmatranju. Sve što se saznaje je nužno, pa prema tome i večito - jer sve što je apsolutno nužno, to je i večito, a sve što je večito nema ni postanka ni propadanja. - 3. Opšte je mišljenje, zatim, da se svako znanje može predavati, a sadržina znanja naučiti. Sve poučavanje [predavanje znanja], međutim, zasniva se na prethodnom postojećem znanju,

⁶ Upor. Factum infectum fieri non potest.

kao što smo tvrdili u našim spisima o analitici⁷, i to na dva načina: putem indukcije i putem zaključivanja [silogističkim postupkom]. Pored toga, indukcija je princip za opšte sudove, a silogizam polazi od tih opštih sudova. Ali postoje i principi iz kojih ističe silogizam, samo se oni ne mogu dokazivati silogističkim postupkom nego indukcijom. - 4. Znanje je, prema tome, sposobnost dokazivanja i tako dalje sve ono što smo za određivanje njegovog pojma naveli u našim spisima o analitici⁸. Čovek *zna* čim se na neki način ubedi i kada su mu poznati principi. Ako ne poznaje te principe bolje nego odatle izvučene posledice, tj. zaključke silogizma, onda će njegovo znanje biti samo slučajno. Toliko o pojmu znanja.

IV - 1. Od onoga što može da bude i drukčije [to jest što podleže promeni] nešto je predmet stvaranja a nešto predmet delanja. - 2. Stvaranje i delanje su dve različite stvari (tu se pozivamo na naše egzoteričke spise). Prema tome, i sposobnost razumnog delanja je nešto drugo nego sposobnost razumnog stvaranja. Zato se nijedna od ovih sposobnosti ne sadrži u drugoj. Jer niti je delanje stvaranje, niti je stvaranje delanje. - 3. Pošto je građevinarstvo umetnost i, moglo bi se reći, sposobnost razumnog stvaranja, i pošto, s jedne strane, ne postoji nijedna umetnost koja ne bi bila sposobnost razumnog stvaranja i, s druge strane, nijedna sposobnost koja nije umetnost, onda se može izvesti zaključak da su umetnost i sposobnost svesnog i s pravilnim rasuđivanjem povezanog stvaranja jedno isto. -4. Celokupna umetnost je upravljena na stvaranje; ona je angažovanje veštine i posmatranja kako bi nastalo nešto od onih stvari koje mogu da budu i da ne budu, a čiji je princip u licu koje stvara a ne u tim stvarima koje on stvara. Jer umetnost se ne bavi onim što nužno postoji ili postaje, niti onim što postoji ili postaje po prirodi; jer te stvari imaju princip svoga postojanja već u sebi. -5. Ako su, dakle, stvaralaštvo i delanje dve različite stvari, onda umetnost nužno pripada stvaralaštvu a ne delanju. U izvesnom smislu, umetnost i slučaj rade na stvaranju istih predmeta, kao što kaže Agaton:

»Sreća oduvek voli umetnost, umetnost sreću.«⁹

-6. Umetnost je, dakle, kao što smo rekli, sposobnost stvaranja uslovljena pravilnim rasuđivanjem; a njena suprotnost [drexvia] je sposobnost stvaranja ali s nepravilnim rasuđivanjem; i jedno i drugo usmereno je na ono što može da bude i drukčije.

V - 1. Što se tiče praktične mudrosti, nju ćemo razumeti najbolje na taj način što ćemo utvrditi koje ljude nazivamo pametnim. Obeležje pametnog čoveka je to daje on u stanju da pravilno rasuđuje o tome Staje za njega dobro i korisno, i to ne u nekom specijalnom pogledu, na primer u pogledu zdravlja ili telesne snage, nego uopšte o svemu što vodi pravilnom načinu življenja. - 2. Dokaz za to je i činjenica da mi ljude nazivamo pametnim i za ovo ili za ono ako su u stanju da pravilno odlučuju o postizavanju nekog pozitivnog cilja, iako je on van oblasti njihove struke. Prema tome, pametan čovek uopšte bio bi onaj ko pravilno rasuđuje [odlučuje]. - 3. Međutim, niko ne odlučuje o stvarima koje uopšte ne mogu da budu drukčije, niti o takvima koje uopšte nije u stanju da sprovede. Ako je, dakle, znanje povezano s dokazivanjem i ako ne postoji dokaz za stvari čiji principi mogu da budu i drukčiji (jer sve te stvari mogu biti i drukčije), a nije moguće odlučivati o stvarima koje su nužne, onda praktična mudrost ne može biti isto što i znanje ili umetnost. Znanje ne može biti zato što sve što spada u oblast delanja mora biti promenljivo, a umetnost nije zato što se delanje i stvaranje razlikuju po pojmovnoj vrsti. - 4. Preostaje, dakle, daje praktična mudrost istinska sposobnost delanja s pravilnim rasuđivanjem o onome što je za čoveka dobro ili zlo. Cilj stvaralaštva je izvan samog stvaralaštva. To nije slučaj kod delanja: tu je cilj samo pravilno delanje.

⁷ *Druga analitika* I, gl. I

⁸ *Druga analitika* I, gl. II

⁹ Stih u originalu u jambu.

-5. Zato mi Perikla i njemu slične [državnike] smatramo za pametne ljude jer su bili u stanju da pravilno ocene stajanje dobro za njih i za [druge] ljude. Smatram da takvi ljudi treba da upravljaju gazdinstvima i društvenim zajednicama. Otuda mi [Heleni] razumno vladanje sobom nazivamo [ococppoavn], što etimološki znači ono što čuva praktičnu mudrost. -6. To što ono odražava u stvari je razuman sud o dobrom i rdavom. Jer nije svaki sud upropašćen ili izložen skretanju od istine pod uticajem uživanja ili neprijatnosti - kao što, na primer, uživanje i bol nemaju nikakvog uticaja na naš sud o tome da lije zbir uglova u trouglu ravan dvama pravim uglovima ili nije, ali utiču na naš sud o tome šta treba da činimo. Jer principi onoga što treba da činimo nalaze se u ciljevima naših radnji. Čoveku koji se uživanjem ili bolom da zavesti i pokvariti nije jasan princip rada, i ne uvida da mu je dužnost da sve svoje odluke i radnje upravlja prema tom principu rada i da ih vrši radi tog principa. Rdavost karaktera kvari princip rada. Prema tome, nužan je zaključak da je praktična mudrost sposobnost pravilnog rasuđivanja u radu na onome što je dobro za ljude.

- 7. Inače, u umetnosti postoje stupnjevi vrline¹⁰ a kod praktične mudrosti ne.¹¹ I onaj ko u umetnosti namerno greši vredni više nego onaj ko to radi protiv volje; kod praktične mudrosti, naprotiv, gori je onaj prvi, kao što je slučaj i kod svih ostalih vrlina. Očigledno je, dakle, da je pamet [praktična mudrost] odlika, odnosno vrlina, a ne veština. - 8. A kako duša ima dva dela snabde-vena razumom, praktična mudrost će biti odlika jednog od ta dva dela, naime onoga koji je faktor sticanja ubedenja. Jer objekat ubedenja je ono što može da bude i drukčije, a isto tako i zdrave pameti. S druge strane, ni definicija: »Pamet [praktična mudrost] je sposobnost povezana s razumom« nije dovoljna. Dokaz za to je što sposobnost zaboravljanjem može da nestane, a pamet ne može.

VI-1. Budući daje znanje shvatanje onoga stoje opšte i onoga što je nužno, a kako, razume se, postoje osnovni principi za sve ono što se dokazuje [za sve demonstrativno mišljenje], a samim tim i za celokupno znanje (jer znanje je povezano s dokazivanjem), to se princip saznanosti ne može svrstati ni u znanje, ni u umetnost [ili veštinu], ni u praktičnu mudrost. Saznajno mora biti nešto dokazivo, što nije slučaj ni s objektom umetnosti ni s objektom praktične mudrosti, jer se i jedno i drugo ogleda na stvarima koje mogu da budu i drukčije. Isto tako, o poznavanju tih principa ne postoji ni nauka, jer i naučnik biti znači raspolagati dokazima za nešto. - 2. Ako su sredstva pomoću kojih saznajemo istinu i pomoću kojih nikada ne padamo u zabludu u pogledu onoga što je nužno i što je slučajno [to jest onoga što ne može i onoga što može da bude drukčije]: znanje, praktična mudrost, nauka [mudrost] i um (spekulativno mišljenje) i ako od ova četiri, tri ne mogu da daju tražene principe (kad kažem tri, mislim tri prvo navedena sredstva: znanje, praktična mudrost i nauka), onda preostaje da se principi shvataju umom [odnosno spekulativnim mišljenjem].

VII- 1. Izraz nauka primenjujemo u dva značenja: u umetnosti naučnost pripisujemo onima koji su u sprovođenju svoje umetnosti dostigli najviši stepen preciznosti, tj. majstorstva. Tako Fidiju nazivamo naučnikom u oblasti skulpture u kamenu, Polikleta naučnikom za tucane statue, a pri tom izrazom nauka nećemo da označimo ništa drugo dosavršeno majstorstvo u dotičnoj umetnosti. - 2. U drugom smislu mi smatramo mudrim odnosno filozofima one koji poseduju duhovnu kulturu uopšte, a nisu visoki stručnjaci u nekoj specijalnoj oblasti ili »bilo za šta mudri«, kako kaže Homer u *Margitu*.¹²

»Njega ni orat ni kopat ne stvoriše bogovi kadrim

Niti za drugo šta mudrim... «

Jasno je, dakle, da je filozofija najviši stepen znanja. - 3. Prema tome, filozof mora da zna ne samo ono što proizlazi iz principa [dedukcije principa] nego mora znati istinu i o samim

¹⁰ Tj. Vrlina, u smislu usavršenosti koju je dotična stvar sposobna da postigne.

¹¹ Jer je ona sama savršena, potpuna sposobnost. U umetnosti se razlikuju majstor i početnik. U mudrosti nema te razlike

¹² Komični spev čiji je glavni junak smešna nespretna figura. Sačuvana su samo četiri stiha. Spev se pripisuje Homeru.

principima. Filozofska kultura je, dakle, ekvivalentna umu udruženom sa znanjem, kao glava svih znanja, budući da obuhvata najuzvišenije objekte znanja...¹³ Ja kažem najuzvišenije, jer je besmisleno pretpostaviti da su državnička veština ili praktična mudrost najvrednije, osim u slučaju da se dokaže daje čovek najsavršenije od svega što postoji u kozmosu. - 4. Ako je za ljude »dobro« i »zdravo« nešto drugo nego za ribe, a ako je »belo« i »pravo« uvek isto, onda bi svako morao dopustiti daje filozofska mudrost uvek ista, a praktična mudrost promenljiva. Jer pametnim će svakako nazvati onoga ko uvek pravilno predvidi ono što je u njegovom sopstvenom interesu, i on će svoje interese poveravati pameti. Stoga, uzgred rečeno, i mnoge životinje nazivaju pametnim ako imaju sposobnost da se brinu o sopstvenom opstanku.

Ali iz ovih izlaganja je jasno i to da mudrost i državnička veština nisu isto. Jer kada bi se mudroču nazivalo znanje onoga što je korisno po nas lično, onda bi moralo biti više mudrosti; ne postoji, naime, jedna mudrost koja obuhvata dobro svih vrsta živih bića, nego je ta mudrost uvek druga, prema biću na čije se dobro odnosi - kao što ne postoji ni jedna medicina za sva živa bića. Ne menja stvar čak ni ako se utvrdi da je čovek najviše od svih živih bića. Jer i tada ima još uvek mnogo stvari koje imaju daleko božanstveniju prirodu od čoveka - na primer, ono što najviše pada u oči: nebeska tela od kojih se sastoji kozmos.

-5. Iz izloženoga proizlazi da su mudrost, znanje i um stvari koje su po prirodi najuzvišenije i najdragocenije. Zato ljude kao što su Anaksagora, Tales i njima slične, narod, doduše, naziva »znalcima«, »učenjagama«, ali ne i pametnim, videći da se nisu razumevali u ono stoje po njih same korisno. O njihovom znanju se tvrdi daje »neiscrpno«, »čudesno«, »teško«, »božanstveno« - ali nekorisno za život, jer oni ne istražuju ono što je korisno za ljude.

-6. Naprotiv, predmet praktične mudrosti su ljudske stvari, ono o čemu može da se odlučuje. Mi, naime, pametnome najčešće pripisujemo u zaslugu to što može pravilno da odlučuje [rasuđuje]. Niko, međutim, ne odlučuje o onome što ne može da bude drukčije [stoje nužno] ili što nema nikakvog cilja, a cilj je ono dobro koje treba da se postigne delanjem. Čovek koji je sposoban da pravilno odlučuje je prosto takav čovek koji se, među praktično dostižnim dobrima, razumnim rasuđivanjem opredeljuje za onaj cilj koji, ostvaren delanjem, treba da bude od najveće koristi za čoveka.

-7. Predmet praktične mudrosti nije samo opšte; ona mora da poznaje i pojedinačno, jer st ona odnosi na akciju, a sva se akcija odvija u pojedinostima. Otuda mnogi ljudi koji nemaju znanja pokazuju [i u drugim oblastima, van svoje struke] veću sposobnost od onih koji imaju potrebno znanje. Između ostalih, to su iskusni ljudi. Ako neko, na primer, zna [naučnu činjenicu] da meso, ako je lako, mora biti i lako varljivo i zdravo, a ne zna koje je meso lako, taj nikoga neće izlečiti, dok će onaj ko zna da je živinsko meso lako i zdravo moći to pre da postigne. Praktična mudrost se odnosi na akciju [praksu]. Prema tome, ona mora da poseduje i jedno i drugo [to jest i znanje i iskustvo], a ako ne i jedno i drugo, onda ovo drugo svakako. Postoji, naime, i tu [to jest kod praktične mudrosti] ona strana koja preovladuje, rukovodeći deo.

VIII -1. Državnička veština, i praktična mudrost su jedna ista osobina, mada se, naravno, pojmovno ne poklapaju. - 2. Praktična mudrost primenjena na društvo jeste, s jedne strane, neimarska, ona koja izgrađuje državnu zgradu, najviša mudrost zakonodavstva, a, s druge strane...¹⁴ ona koja je upravljena na pojedinačne slučajeve [probleme rukovodstva] i koja nosi opšte ime: politika. To je praktična i savetodavna sposobnost. Jer narodna odluka je nešto što se sprovodi u delo kao što se zaključak ostvaruje u silogizmu. Zato se o tim ljudima kaže da samo sprovode politiku, jer oni se bave samo praktičnim delom posla, kao i obični manuelni radnici¹⁵. - 3. Ali, s druge strane, smatra se da je objekat praktične mudrosti interes pojedinca, i ta mudrost nosi uglavnom opšti naziv praktične mudrosti, dok ona u stvari obuhvata ekonomiju, zakonodavstvo i upravljanje državom, a ova poslednja savetodavnu moć

¹³ Lakuna u tekstu.

¹⁴ Lakuna u tekstu.

¹⁵ Podrugljivo gledanje širokih masa na suštinu državnika.

i pravosuđe. - 4. Može se sa sigurnošću reći da poznavanje onoga što je u ličnom interesu predstavlja vrstu znanja. Samo, tu ipak postoji velika razlika. Ima, izgleda, jedno takvo znanje na osnovu kojeg onaj ko ga poseduje važi za pametnog - kada, naime, zna šta tu koristi i tako radi, dok se političari suviše rastržu¹⁶ mnogim javnim poslovima. Zato Euripid kaže:

»Zar nisam mudar kad bez nevolja

U vojske mnoštvo ubrajam se ja,

I ravan deo primam što me zapada?

A one što se prse, mnogo pretržu,

Nek cene, slave, glave to su države.«¹⁷

Ljudi se uglavnom brinu o sopstvenim interesima i smatraju da im je dužnost da to rade. Iz takvog ubeđenja nastalo je shvatanje da su ljudi koji tako rade pametni. Samo, ipak nije moguće ostvariti lične interese nezavisno od interesa porodice i zajednice. Osim toga, nije nikako jasno i treba ispitati kako se treba starati o sopstvenom dobru. - 5. Dokaz za ovo tvrđenje je i okolnost da mladi ljudi mogu da budu vrlo sposobni matematičari, da se s uspehom bave geometrijom i u tim oblastima mogu postići visoku obrazovanost, ali da, izgleda, nemaju životne mudrosti u to doba. Razlog tome je što su predmet praktične mudrosti pojedinačni slučajevi, koji se upoznaju iskustvom, a mlad čovek nema iskustva (jer se iskustvo stiče vremenom). - 6. Tu bi se neko još mogao upitati zašto mladić, gotovo dete, može da postane dobar matematičar ali ne može da bude filozof ili prirodnjak. Bez sumnje zato što se matematički stavovi i pojmovi saznaju putem apstrakcije, a principi ovog pos-lednjeg iskustvom. Mladi ljudi nemaju o ovim poslednjim lično stečeno ubeđenje, nego samo ponavljaju za drugima, dok im je suština onih prvih [matematičkih stavova] sasvim jasna.

- 7. U rasuđivanju - pri odlučivanju postoje greške ili u odnosu na opšte pravilo ili prema pojedinačnom tvrđenju. Opšte pravilo je, na primer: »Svaka teška voda je rdava«, a pojedinačno tvrđenje bi bilo: »Ova voda je teška«. - 8. Da praktična mudrost nije znanje, to je jasno. Jer praktična mudrost je, kako smo rekli, kao zaključak u silogizmu, a ono što radimo je uvek te vrste [ili na to liči]. - 9. Praktična mudrost suprotstavlja se, međutim, i umu: jer um [čisto mišljenje] operiše odredbama za koje ne postoji dokaz; praktična mudrost, naprotiv, bavi se krajnjim [pojedinačnim], onim za šta ne postoji znanje nego opažanje [aTodnaicJ, i to ne opažanje u pravom smislu [koje se postiže pomoću pet čula], nego ono pomoću kojeg mi shvatamo da najosnovnija [pravolinijska] figura u matematici [ne može da ima] manje od tri linije, to jest da je trougao krajnja poslednja figura; jer tu se prestaje. Ali tu je reč pre o opažanju nego o praktičnoj mudrosti koja je sasvim druge prirode...¹⁸

IX - 1. ...¹⁹ istraživati i odlučivati nije isto; jer odlučivanje je jedna vrsta traženja. - Mi sada treba da utvrdimo šta je to dobro odlučivanje - da li je to znanje, ili ubeđenje, ili srećno pogađanje ili nešto drugo te vrste. - 2. Znanje svakako nije (jer ono što se zna to se ne istražuje. Pravilno odlučivanje je u neku ruku savetovanje [u sebi samom], a onaj ko savetuje, taj nešto istražuje i o tome misli). Ali to nije ni srećno pogađanje. Jer pogađa se bez razmišljanja [nezavisno od razuma] i u trenutku, a razmišljati se može i duže vremena, pa zato narod i kaže da ono što se odluči treba brzo sprovesti, a da odlučivati treba polako. - 3. Uz to, oštroumlje je nešto drugo nego pravilno odlučivanje, jer oštroumlje je jedna vrsta srećnog pogađanja. Ni ubeđenje bilo koje vrste nije pravilno odlučivanje. Pošto onaj ko

¹⁶ U pogrdnom smislu.

¹⁷ Odlomak iz izgubljene Euripidove tragedije *Philoktet*.

¹⁸ Lakuna u tekstu.

¹⁹ *Ibid*.

rdavo odlučuje greši, a onaj ko pravilno odlučuje radi dobro, jasno je da je dobro odlučivanje izvesna tačnost, ali ne u onom smislu u kojem je to znanje ili ubedenje. Jer u znanju nema ispravnosti (jer nema ni neispravnosti), a ispravnost kod ubedenja se zove istina. Osim toga, sve ono o čemu se stvara ubedenje uvek je već pojmovno određeno. Pa ipak, pravilno odlučivanje nije nezavisno od razuma. Preostaje da je pravilno odlučivanje naprosto formiranje pravilnog mišljenja jer ono nije tvrđenje; dok ubedenje nije istraživanje nego već gotovo tvrđenje. Međutim, onaj ko o nečemu odlučuje, bilo da dobro ili rdavo odlučuje, taj prvo istražuje i razmišlja.

-4. Pošto je, dakle, dobra odluka rezultat tačnog rasuđivanja [odlučivanja], pitanje je pre svega šta je to tačno rasuđivanje i šta je objekat tog rasuđivanja. Kako sama tačnost ima više značenja jasno je da ne može biti reč o tačnosti u svakom smislu. Na primer, čovek sa slabom voljom i rdav znače da postigne ono što je sebi stavio u zadatak pravilnim rasuđivanjem [ocenjivanjem], pa iako će doneti pravilnu odluku, on će njome postići veliko zlo. A ipak smatra se da dobro odlučivanje znači neko dobro. Jer tačnost odlučivanja dovodi do tačne odluke, a tačna odluka je činilac u postizavanju nekog dobra. - 5. Do ovakvog rezultata može se, međutim, doći i pogrešnim zaključivanjem i može se slučajno pogoditi pravilan efekat, mada ne pravilnim sredstvima, jer je srednji stav [terminus medius] pogrešan. Prema tome, pravilnim odlučivanjem se neće označiti ono na osnovu čega se dolazi do tačnog rezultata ako se do tog rezultata nije došlo putem kojim je trebalo. - 6. Sem toga, nekome treba dugo vremena da se odluči, a neko brzo donosi odluke. Ni to, dakle, nije znak pravilnog odlučivanja, nego je pravilno odlučivanje tek usmerenost ka nečem korisnom; čovek, pri tom, treba da ima pred sobom pravilan cilj, da ga postiže pravilnim sredstvima i u pravom trenutku. - 7. Može se, zatim, pravilno odlučivati uopšte ili u vezi s nekim određenim ciljem. Prvo - opšte apsolutno pravilno odlučivanje je ono koje je pravilno u odnosu na apsolutni, krajnji cilj, a posebno [uslovljeno] je ono koje je tačno u odnosu na neki pojedinačni [podređeni] cilj.

Ako je pravilno odlučivanje obeležje onoga ko ima praktičnu mudrost, onda bi pravilno odlučivanje bila tačnost u pogledu onoga što vodi cilju, a njegovo uočavanje predstavljalo bi istinsku praktičnu mudrost.

X - 1. Razumevanje i pronicljivost, sposobnosti na osnovu kojih ljude nazivamo inteligentnim ili pronicljivim, nisu isto što i znanje i ubedenje (jer bi u tom slučaju svi bili inteligentni), niti je to neka posebna naučna grana, kao što je, na primer, medicina nauka o zdravlju, a geometrija nauka o veličinama; jer ono na čemu se razumevanje potvrđuje nisu večite i nepromenljive stvari, niti bilo šta čiji je atribut postajanje, nego ono što predstavlja teškoću i problem i o čemu treba razmišljati [odlučivati]. Zato ono ima iste objekte kao i praktična mudrost, a ipak razumevanje i pamet nisu identične osobine. - 2. Jer praktična mudrost vrši službu određivanja (šta treba činiti ili ne činiti - to je njen zadatak), dok razumevanje ima isključivo kritičku funkciju (mi [Heleni] reči *razumevanje* dodajemo i reč *dobro*, ali [to je u stvari svedjedno]: razumevanje i dobro razumevanje i oni koji razumeju ili koji dobro razumeju - znači jedno isto). - 3. Inače, razumevanje ne znači ni posedovanje praktične mudrosti ni postizavanje iste: nego kao što se učiti kaže i razumeti, saznati, ući u nešto ako je u pitanju primena tako stečenog znanja, tako se taj izraz »razumeti« = »znati« upotrebljava i u odnosu na primenu mišljenja na kritičku ocenu stvari iz oblasti praktične mudrosti- ali kada je neko drugi izriče; i to ne prosto kritički oceniti nego [kako sam termin pokazuje] dobro oceniti.

XI - 1. Osobina koja se zove dobronamernost, uviđavnost, na osnovu koje mi za nekoga kažemo daje dobronameran i uviđavan, pravilan je sud poštenog i uviđavnog čoveka. Dokaz za to je što mi uviđavnim nazivamo pre svega onoga ko je spreman da oprosti, a praštanje je u izvesnim slučajevima znak uviđavnosti. Uviđavnost je pravilan sud o onome što je pošteno. Pod poštenim podrazumevam ono što pogađa istinu.

-2. Sva ova svojstva imaju istu namenu, što se vidi i po svakodnevnom govoru - mi govorimo, naime, o uviđavnosti, razumevanju, pameti i umu, pripisujući uviđavnost i umnost istim licima koje smo nazvali pametnim. Sve ove osobine su već po tome

jedinstvene što se odnose na nešto krajnje [na ekstreme] i na pojedinačno i što je čovek koji pokaže da pravilno rasuđuje o onome što spada u oblast praktično mudroga samim tim i pametan, bistar, razuman i uviđavan ili popustljiv. Jer poštenje je zajednički uslov za sve dobre ljude kada su u pitanju odnosi prema drugima. - 3. Sve što spada u oblast akcije pripada pojedinačnom i krajnjem. Pametan čovek mora da poznaje pojedinačno i krajnje, a razumevanje i dobronamernost su u oblasti moralne akcije, a to je uvek krajnje. - 4. Um je takode u ekstremima, i to na oba kraja: to jest, prvi i poslednji član, najviši i najniži, moraju biti shvaćeni umom a ne razumom.²⁰ Razum obuhvata, kada je reč o dokazivanju, nepromenljive i gornje premise, a kada je primenjen u praksi, onda krajnje, promenljive, druge premise [to jest koje mogu da budu i drukčije]; te donje premise su izvori principa; jer iz pojedinačnog postaje opšte. Da bi se ovi shvatili, mora, razume se, postojati čulo za to, a to je um - principijelni razum. - 5. Zato izgleda da su sve te osobine darovi prirode, pa se i ne kaže ni za koga daje po prirodi učen, ali se kaže da po prirodi ima uviđavnost, razumevanja i pameti. - 6. Dokaz je i to što mi smatramo da su te osobine svojstva izvesnih životnih doba i da to i to doba, recimo, obeležava umnost i uviđavnost, kao da je priroda uzrok tome. Zato je um početak i kraj, jer dokazi se dobijaju iz prvih, gornjih, osnovnih principa, a tiču se najdonjih. Stoga se izreke i mišljenja iskusnih i starijih ili pametnijih moraju ceniti čak i kada su bez dokaza, isto kao i dokazi; jer oni imaju iskustvom izoštreno oko, pa tačno vide.

-7. Šta je to praktična mudrost, a šta mudrost, na šta su upravljene i jedna i druga i da su obe vrline različitih delova duše -pokazali samo u svojim dosadašnjim izlaganjima.

XII - 1. Mogao bi neko na to postaviti pitanje šta mi u stvari od svega toga imamo. Mudrost se ne bavi ničim što uzrokuje sreću čoveka (jer ona nema ništa s postavljanjem), dok praktična mudrost ima - ali čemu je ona potrebna kada je njen domen ono što je pravedno, i lepo i pošteno za čoveka, a to su stvari koje dobar čovek već treba da radi, i kada je jasno da time što znamo šta je mudrost dobrog čoveka nećemo postati nimalo sposobniji da to i sprovedemo, budući da su vrline sposobnosti. S tim je kao i sa zdravljem ili s dobrom telesnom konstitucijom i, uopšte, svim onim što nije dobilo ime po tome što samo nešto stvara, nego po tome što je poniklo iz neke sposobnosti: jer mi nećemo biti ništa praktično sposobniji da budemo zdravi i snažni [odnosno da nekoga izlečimo i ojačamo] samim tim što poznajemo medicinu ili principe telesnog vaspitanja. - 2. Ako stvar treba postaviti tako da samo *znati* staje dobro ne znači još praktičnu mudrost, nego i *postati* dobar - čak i tada - ta praktična mudrost neće biti ni od kakve koristi onima koji su već dobri - [pa je već imaju] - niti onima koji je uopšte nemaju. Jer je savršeno svejedno da li neko sam poseduje praktičnu mudrost ili sledi naloge drugih koji je poseduju. Može se sasvim zadovoljiti i ovim poslednjim, kao što u pogledu zdravlja i činimo. Jer svi mi želimo da budemo zdravi, ali ipak zato ne studiramo svi medicinu. - 3. Osim toga, moglo bi nekome izgledati čudno što praktična mudrost, koja po vrednosti ipak zaostaje za mudrošću [filozofijom], treba da ima veći značaj i vrednost od ove; a to je zato što ona kao stvaralac [jer daje rezultate] vlada i daje naloge u svakoj pojedinoj stvari. - Sada, naime, treba da govorimo isključivo o njima [praktičnoj mudrosti - pameti, i mudrosti - filozofiji]. Do sada smo postavljali problem.

-4. Pre svega, tvrdimo da ovim osobinama treba bezuslovno težiti zbog njih samih, čak i ako nijedna od njih dve ne stvara ništa korisno, jer svaka od njih predstavlja vrlinu za jedan od ona dva dela duše. - 5. Drugo, one u stvari stvaraju nešto korisno, ali ne onako kao što, na primer, medicina stvara zdravlje; nego pre bi se moglo reći onako kao što zdravlje [izaziva sreću] tako i mudrost doprinosi sreći. Budući deo celokupne vrline, ona usrećuje onoga ko je poseduje već time što je poseduje i svojim uticajem.

-6. Ali da bi čovek uradio nešto saobrazno vrlini, potrebna je i praktična mudrost i moralna vrlina. Vrlina postiže da čovek izabere pravilan cilj, a praktična mudrost mu obezbeđuje pravilna sredstva za postizavanje tog cilja. Za četvrti [organski] deo duše, vegetativni, ne postoji vrlina, jer u njegovoj moći nije niti da nešto čini niti da ne čini. - 7. Što

²⁰ Tj. moraju biti predmet razuma u neposrednom shvatanju (uma), a ne razuma u posrednom mišljenju (razuma)

se, pak, tiče tvrđenja da posedovanjem praktične mudrosti ne postajemo sposobniji za sprovođenje onoga što je dobro i pravedno, moramo se vratiti malo unazad i odatle početi. Kao što, naime, tvrdimo da ljudi mogu da čine pravedne postupke a da zato ipak ne budu pravedni - na primer, oni koji poštuju zakonske odredbe bilo protiv volje, bilo iz neznanja ili iz nekog drugog sličnog motiva, samo ne po slobodnoj volji, još uvek nisu zato pravedni (mada neosporno rade ono što dužnost nalaže i što priliči poštenom čoveku) - tako, izgleda mi, od načina na koji čovek vrši dobro delo zavisi da li će biti smatran dobrim; time hoću da kažem da treba namerno [sa svesnom odlukom] da to čini i zbog same stvari koju vrši. - 8. A da svestan izbor bude pravilan - to postiže moralnost [vrlina]. Sto se, pak, tiče svega onoga što je prirodno da se učini radi ostvarenja te namere, za to je potrebna ne više vrlina nego jedna druga duhovna sposobnost.

Tu se moramo malo zaustaviti da tu stvar malo razjasnimo.

-9. Postoji jedna vrsta sposobnosti koju zovu vrsnoća [spretnost, okretnost, dovitljivost. Ona se sastoji u tome što onaj ko je poseduje može da radi i da postigne sve što zahteva cilj koji ima pred sobom. Ako je taj cilj plemenit, onda ta njegova sposobnost zaslužuje pohvalu; ako je cilj rđav, onda se ta sposobnost zove prepređenost. Zato se i o pametnim ljudima kaže da su spretni i okretni, a i o prepređenim. - 10. U stvari, praktična mudrost nije ta moć [to jest, nije spretnost], ali nije ni bez nje.²¹ Ali ovu svoju moć ne postiže to oko duše [kako ga možemo nazvati] bez dobrote, kao što smo već rekli,²² i što je i inače jasno, jer zaključci [silogizmi] koji sadrže početak [princip, gornju premisu] radnje su [u praktičnom životu] sledeći: »Pošto je to cilj i najbolje...« (»to« može da bude što mu drago - bilo šta može da posluži za primer): a šta je to, to je jasno samo onome ko je dobar čovek. Jer rđavost karaktera kvari moralne predstave i čini da se u pogrešnoj svetlosti vide principi rada. Otuda je jasno da je nemoguće biti praktično pametan, a ne biti pri tom dobar.

XIII - 1. Moramo sada ponovo da se vratimo vrlini, jer s vrlinom je kao s praktičnom mudrošću. Kao što se praktična pamet odnosi prema vrsnoći [okretnosti, spretnosti] (ne, doduše, isto, ali približno), tako se i urođena vrlina odnosi prema onoj koja je preovladala. Svaka osobina karaktera izgleda daje nekako već od prirode data (jer mi smo od rođenja pravedni, razboriti, hrabri). Ali zato ipak mi težimo nečemu što je dobro u najvišem i pravom smislu, i to tako da to dobro posedujemo na jedan drugi način. Inače te osobine kao prirodne predispozicije imaju i deca i životinje, samo su im one bez moći mišljenja, izgleda, škodljive. Bar tako izgleda da iskustvo pokazuje, naime, kao što se događa snažnom telu koje se kreće bez čula vida da vrlo opasno padne i da se teško povredi pri padu, jer nema očiju - tako i ovde. - 2. Kada se prirodnom daru pridruži um, onda se pokazuje [ta željena razlika] u praksi, i tada osobina koja je samo ličila na vrlinu postaje vrlina u pravom smislu. Kao što postoje dva oblika moći prosuđivanja - vrsnoća [veština] i praktična mudrost - tako i u oblasti izgrađivanja karaktera postoje dva oblika - prirodna [urođena] vrlina i vrlina u pravom smislu. Od ovih dveju ona u pravom smislu ne postaje bez praktične mudrosti. - 3. To je i razlog što mnogi filozofi tvrde da su sve vrline samo različiti oblici praktične mudrosti, i Sokrat je [ovakvim shvatanjem] delom pravilno tražio istinu, dok je delom bio u zabludi. Grešio je u tome što je mislio da su sve ljudske vrline samo različiti oblici praktične mudrosti, a pravilno je njegovo tvrđenje da vrline ne mogu postojati bez praktične mudrosti. - 4. Dokaz za to je sledeći: i današnji filozofi, svi odreda, kada hoće da definišu vrlinu, dodaju [odnosno uključuju] u definiciju [habitus - sposobnost, utvrđena usmerenost volje] (pomenuvši na šta je usmerena dotična sposobnost), precizirajući da je reč o sposobnosti saobraznoj zdravom razumu. »Zdrav« znači u saglasnosti s praktičnom mudrošću. Time svi oni daju utisak kako naslućuju da je ta osobina koja je u saglasnosti s praktičnom mudrošću, u stvari, vrlina. - 5. Mi moramo, međutim, da idemo još korak dalje i da učinimo ovde malu izmenu: vrlina nije samo sposobnost da se čovek ravna po zdravom razumu, ona mora biti s njim nerazdvojno povezana [to jest, da implicira posedovanje

²¹ Tj. bez moći prilagođavanja i pronalaženja sredstava za cilj.

²² VI, 2.

zdravog razuma], U tom pogledu zdrav razum zove se praktična mudrost . Prema tome, Sokrat je mislio da su vrline intelektualna svojstva (jer sve one predstavljaju znanja); mi, naprotiv, tvrdimo da su one *povezane* s intelektom.

-6. Iz izloženoga je jasno da nije moguće biti moralan bez praktične mudrosti, kao što je nemoguće i imati praktične mudrosti bez moralnih kvaliteta. Postavljanjem razlike između prirodne vrline i stečene, odnosno vrline u pravom smislu, rešava se i mogući prigovor da su vrline po prirodi odeljene, jer jedan isti čovek nema za sve vrline prirodnu sklonost i zato se i dešava da je ovu već postigao, a onu još nije. [Mi bismo mu odgovorili daje to moguće kod takozvanih prirodnih vrlina, to jest vrlina po prirodnoj predispoziciji], ali se to ne može dogoditi kod onih vrlina na osnovu kojih se neko naprosto uopšte naziva dobrim. Jer praktična mudrost je samo jedna, i gde ona postoji, tu moraju postojati s njom i ostale vrline.

-7. Jasno je, međutim, čak i pod pretpostavkom da praktična mudrost nema značaja za dobro delanje, da je ona ipak potrebna, jer predstavlja vrlinu jednog dela intelekta, i zato što ne može postojati pravilna odluka bez praktične mudrosti isto kao ni bez vrline. Jedna, naime, određuje pravilan cilj, a druga čini da se služimo pravilnim sredstvima za njegovo postizavanje. - 8. Pa ipak zato praktična mudrost nije gospodar mudrosti, ne predstavlja čak ni njen glavni deo, kao što ni medicina nije gospodar nad zdravljem: ona se ne služi zdravljem [kao sredstvom], nego samo gleda kako će ga uspostaviti, i kada propisuje nešto, ona to čini radi zdravlja a ne zdravlju. To bi bilo isto kao kad bi neko rekao daje državnička veština gospodar nad bogovima, jer u svemu i o svemu u državi ona naređuje.